



socialno delo

letnik 39 - april 2000 - št. 2



visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani

Vse pravice pridržane

Uredniški svet

Vika Bevc
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Vito Flaker
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Anica Kos

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniki

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)
Srečo Dragoš (raziskave)
Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Topniška 33, 1000 Ljubljana
tel. (061) 13-77-615, faks 13-77-122
e-pošta socialno.delo@uni-lj.si
www.uni-lj.si/vssd/sd

Uredniški svet (nad.)

Blaž Mesec
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Pavla Rapoša Tajnšek
Tanja Rener
Bernard Stritih
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Topniška 33, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Avtorica fotografije na naslovnici: **Meta Krese** (1999).

Povzetki člankov so vključeni v naslednje podatkovne baze (ki vključujejo tematsko indeksiranje, klasifikacijske kode in popolne bibliografske navedbe): *Sociological Abstracts*, *Linguistics & Language Behavior Abstracts*, *Social Planning/Policy & Development Abstracts*, *Mental Health Abstracts*, *Studies on Women Abstracts*.

Časopis finančno podpira Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Tisk: Collegium Graphicum, Ljubljana

Lea Šugman Bohinc

KIBERNETIKA SPREMEMBE IN STABILNOSTI

KONCEPT RAZLIKE OZIROMA SPREMEMBE

Sprememba ali razlika je koncept, ki tako v eksplicitni kot implicitni obliki – bodisi da o njej eksplicitno govorimo bodisi da je posebej ne opredeljujemo, a jo zaznavamo, opazujemo, uporabljamo – spremlja vsako interakcijo psihosocialne pomoči, pa tudi mnoge druge interakcije, na primer supervizijsko ali kakšno drugo učno interakcijo, interakcijo v kontekstu upravljanja in organizacije idr.

Menim, da epistemološko najelementarnejšo opredelitev *spremembe* oziroma *razlike* ponujata G. Spencer-Brown (1969) in R. Ashby (1956). Za Spencer-Browna je prav človekova značilnost in sposobnost *razlikovanja* temeljna enota vsakega opisa, zaznave, dejanja, misli, odločitve. V tem smislu je zanimiva razlaga predpone »raz« v besedi »razum« in njegovi izpeljanki »razumevanje«, saj je omenjena predpona v praslonski (orž) »služila za poudarjanje razlikovalne sposobnosti mišljenja« (*Slovenski etimološki slovar* 1997: 527). Ashby opredeljuje koncept razlike oziroma spremembe bodisi kot razliko med dvema opazovanima sistemoma bodisi kot spremembo opazovanega sistema v danem času. Iz opisanega je razvidno, da je vsako razlikovanje *funkcija opazovalca*, njegovega posebnega in edinstvenega položaja v sistemu opazovanja, katerega neločljivi del je.¹ Vsak opazovalec, obsojen na razlikovanje, s tem epistemološkim rezilom zarezuje v razsežnost nerazlikovanosti in nereda, svet Jungove *plerome*, ter s tem ustvarja razlike, red, svet Jungove *creature*.

Ustvarjene razlike so podvržene opazo-

valčevemu opisovanju, interpretiranju, ki proizvede nove razlike (razlikovanja razlikovanj), opise, interpretacije, in te postanejo izhodišče nadaljnjim procesom razlikovanja (razlikovanja razlikovanj razlikovanj), opisovanja, interpretiranja. Omenjeno *komplementarnost* med procesi in njihovimi proizvodi označujemo s konceptom *krožnosti*, značilni razvoj od procesa k proizvodom do novih procesov itn. pa s konceptom *rekurzivnosti*, ki velja za temeljni koncept kibernetike opisa delovanja sistemov.

Na predstavljenem razumevanju je zgrajen tudi Barnesov (1994) koncept človekove *interpretativne* (mentalne) *aktivnosti* (Šugman Bohinc 1998), ki ga je avtor razvil na podlagi različnih drugih konceptov v zgodovini kibernetike idej. Med njimi je ključnega pomena Batesonovo (1980) pojmovanje duševnih procesov oziroma *duha* kot pripadajočega določenim vrstam *organizacije* (sistema) *delov v celoto*, pri čemer deli sami zase niso mentalni. Mentalnost se tako nanaša na kibernetiki sistem, ki vključuje vse sestavne dele in odnose med njimi, ne pa na nekaj, kar je umeščeno, na primer, v možgane, kot je splošno uveljavljeno stališče glede »lokacije« duševnega. Primeri duha so lahko torej kibernetiki sistem, ki ga oblikuje posamezno živo bitje, dve ali več v odnosu, človek z živaljo ali rastlino, človek v rekurzivnem odnosu s strojem (mehanskim, elektronskim ipd.). Po Varelu (po Keeneyu 1979: 90) je duh značilnost tako preprostih živih sistemov kakor tudi »ekoloških agregatov, različnih družbenih enot, možganov, konverzacij in mnogih drugih, kakor koli prostorsko porazdeljenih in

kratkotrajnih«. Pomembna je tudi Batesonova (1980: 108-111) raba koncepta razlike z razlikovanjem latentne oziroma potencialne in učinkovite razlike oziroma informacije. To, kar navadno imenujemo dražljajska² stvarnost, lahko v skladu z Batesonovim stališčem imenujemo svet potencialnih razlik, ki postanejo učinkovite razlike-informacije šele, ko v prejemniku-interpretu vzbudijo (jih prepozna kot) razliko.

Drug ključni vir Barnesovega koncepta interpretativne aktivnosti je Whitehead (1920) s svojim pojmovanjem narave in zaznavnih procesov in uporabljeno *metodo ekstenzivnih abstrakcij*, ki opisuje model sistema enot, rekurzivno vloženih ene v druge (analogno sestavljenosti ruskih babušek ali kitajskih škatlic). Nadaljnji sorodni koncept je von Foersterjev (1974) koncept spoznavnih procesov kot rekurzivnih preračunavanj (stabilne osebne) resničnosti, pa Maturanova in Varelova (1988) epistemološko biološka razlaga kognicije kot spoznavnega početja, pa Paskova (1992) opredelitev koncepta oziroma njegove interpretacije kot komplementarnosti procesa in proizvoda – kot vrsto ali kombinacijo razlikovanj, opisovanj, interpretiranj, ki peljejo k razliki, opisu, interpretaciji (kot je vedenje, predstava, čustvo, misel itn.).

Vsi naštetni modeli razumevanja uporabljajo koncept razlike in spremembe kot temeljni gradnik porajanja sveta skozi njegovo razlikovanje, opisovanje in povezovanje razlikovanj v vzorce – skozi interpretiranje, ki se odvija na način rekurzivne krožnosti. Razlike, ki jih opazovalec opazi oziroma razlikuje, opiše, interpretira, ustvari, so mu za izhodišče pri sklepanju (interpretiranju) na zakonitost transformacije med enim in drugim opazovanim sistemom oziroma med enim in drugim stanjem opazovanega sistema (Ashby 1961: 9).

KONCEPT SPREMEMBE IN STABILNOSTI, SPREMEMBE PRVEGA IN DRUGEGA REDA

Po opisanem razumevanju koncepta razlike oziroma spremembe vsako naše spoznavno početje deluje skozi *razlikovanje* ter *primerjanje* in *kontrast* razlikovanih (opi-

sanih, interpretiranih) enot oziroma delov sistema našega opazovanja. Na podlagi številnih eksperimentov (področje tako imenovane eksperimentalne epistemologije) lahko opišemo svojo zaznavo kot kibernet-ski sistem, ki deluje na osnovi razlik, tako da ustvarja različne senzorne vtise (učinkovite razlike, kot so, na primer, slike na očesni mrežnici), ki vsi prispevajo k zaznavi stabilnega sveta. Oko, ki se ustali v določenem položaju (ni več nepretrgane proizvodnje različnih slik na mrežnici, gre torej za potencialne razlike, ki v prejemniku-interpretu ne vzbudijo razlike), ustavi zaznavo. Opisani proces je značilen za vsako spoznavanje, ki je funkcija spoznavalčevega razlikovanja in ki zastane, ko se razlikovanje pretrga (oziroma v spoznavalcu ne vzbudi razlike).

Navedeni opis lahko uporabimo kot analogijo vsaki interpretativni aktivnosti katerega koli interpreta, na primer svetovalca ali terapevta. Njegova oziroma njena interpretativnost se z nenehnimi novimi razlikovanji, novimi pogledi, opisi, interpretacijami razvija, spreminja in bogati, in narobe, razvoj interpretativne aktivnosti zastane, ko se svetovalec ali terapevt ustali v določeni interpretaciji, opisu, pogledu, razumevanju. To se zlahka zgodi, kadar strokovnjak privzame pogled določene teorije, ki je največkrat primer takega togega, nespremenljivega opisa dogajanja.

Watzlawick (1974) svojo razlago koncepta spremembe navezuje na nerazdružljivi komplementarni *koncept stabilnosti*, tako da uporabi teorijo skupin (Galois 1832) in teorijo logičnih tipov (Russell, Whitehead 1910).

V skladu s *teorijo skupin* lahko razumemo *povezovanje* naših razlikovanj oziroma razlikovanih enot v *skupine* kot osnovno sestavino naše zaznave in koncepta resničnosti (koncept resničnosti je izraz povezave kot dogovora vsaj dveh opazovalcev, da je nekaj resnično). Za povezavo oziroma kombinacijo katerih koli članov skupine velja, da je tudi sama član te skupine – na primer, v morju neskončnega števila valov je kombinacija dveh ali več valov samo še en val več. Teorija opisuje različne primere, kjer posamezna sprememba »znotraj« skupine

ne povzroči nobene razlike »v« skupini. Tako lahko, na primer, kombiniramo člane skupine v različnih zaporedjih, a rezultat kombinacije ostaja nespremenjen. Če je naš cilj kupiti več stvari v trgovini, bo rezultat našega nakupa enak ne glede na vrstni red kupovanja posameznih stvari. Prav tako velja, da kombinacija posameznega člana skupine s tako imenovanim identitetnim članom vselej proizvede prvega člana in tako vzdržuje njegovo identiteto. Identitetni član v skupini vsega, kar zavzema prostor, bi bila praznina – v povezavi s praznino vsaka stvar potrdi in ohrani svojo identiteto, ki je njena prostornina. In če kombiniramo člana skupine z njegovim nasprotjem, dobimo identitetnega člana – če stvari odvzamemo njeno prostornino, ostane praznina, identitetni član vsega, kar zavzema prostor.

Temeljna predpostavka *teorije logičnih tipov* je *razlikovanje* skupine, ki jo imenuje *razred*, od njenih oziroma njegovih *članov*. V nasprotju s teorijo skupin velja po teoriji logičnih tipov pravilo, da razred ne more biti član samega sebe – v primeru, da to dopustimo, pride do *logičnih paradoksov* in nesmislov. Kako naj, na primer, izmerimo meter, ki je sam osnova vsemu merskemu sistemu (Watzlawick 1974: 7)? In kaj naj si mislimo o morda največkrat kot paradoks citirani izjavi Krečana, da vsi Krečani lažejo? Če je njegova izjava resnična, potem zanika svoje lastno sporočilo, in če je lažna, prav tako. Izjava, ki se nanaša, na primer, na populacijo nekega naroda, je v primerjavi z izjavo, ki se nanaša na posameznika tega naroda, različna ne le glede na referenčno točko količine, temveč tudi kvalitete, saj gre razlika na račun interakcije med posamezniki v narodu, ta pa je kvalitetno drugačna od zgolj njihovega seštevka (*op. cit.*: 6). Logičnim paradoksom in nesmisлом se izognemo le tako, da upoštevamo kvalitetno razliko med razredom in njegovim članom, kar pelje k oblikovanju hierarhije logičnih ravni razlikovanja (opisovanja, interpretiranja), pri čemer je vsaka naslednja raven izraz refleksije predhodne. Vsaka sprememba določene ravni razlikovanja (opisovanja, interpretiranja) tako vključuje naslednjo najvišjo raven, ki pomeni korak

izven dosedanjega okvira razlikovanja. V primeru, da sprememba ostaja v danem okviru razlikovanja, ne doprinese k njegovi kvalitetni spremembi, temveč ostaja na ravni razlik *znotraj*, s čimer posredno utrjuje in vzdržuje dani okvir.

Na podlagi obeh teorij lahko razvijemo koncept dveh redov spremembe, spremembe prvega in spremembe drugega reda. *Spremembe prvega reda* potekajo *znotraj* (na ravni članov) sistema, ki sam (raven razreda oziroma skupine) ostaja nespremenjen. *Spremembe drugega reda* (spremembe sprememb prvega reda) pa so take, da njihov pojav spremeni sam sistem in pomenijo korak *izven* danega sistema (Watzlawick 1974: 10). Skupine oziroma razredi so nespremenljivi samo na ravni sprememb prvega reda, o čemer zagonetno, a posrečeno govori francosko reklo »*bolj ko se spreminja, bolj ostaja enako*«, saj se »ono« nanaša zgolj na spremembe oziroma razlike med enim in drugim članom ali od enega do drugega člana, medtem ko kvaliteta razreda kot celote ostaja nespremenjena. Pojav spremembe drugega reda pa je tak, da spremeni sistem (skupino oziroma razred) kot celoto, saj gre za spremembo v sklopu pravil, ki določajo strukturo oziroma notranji red sistema. Watzlawick (*op. cit.*: 10) meni, da so stari Grki, z izjemo Heraklita, poznali le spremembe prvega reda. Heraklit je znan po svojih izjavah, kot sta, na primer: »Vse teče« in: »Vsa sprememba je protislovna; torej je protislovje sámo bistvo resničnosti«.

Teorija skupin in teorija logičnih tipov dopolnjujeta druga drugo, sta torej komplementarna opisa odnosov med skupino (razredom) in njenimi člani oziroma med sistemom in njegovimi deli ter med prehodom (spremembo) od enega sistema k drugemu oziroma od enega reda (konteksta, stanja) sistema k drugemu. Opisano razumevanje lahko dopolnimo z razumevanjem koncepta strukture in organizacije sistema biologov Maturana in Varela (1988).

Organizacija (Maturana, Varela 1988: 40-47) označuje tiste odnose, ki morajo obstajati med sestavinami (deli, člani) enote (skupine, razreda, sistema, organizma), da bi ta lahko obstajal oziroma bil član določenega razreda. Razred »dreves« opredeljujejo

odnosi (med deli drevesa, na primer, koreninami, deblom, listi, cvetovi itn.), ki jih moram kot opazujoči, razlikujoči, opisujoči prepoznati, da jih lahko klasificiram, ne glede na to, ali je prepoznano drevo leseno, papirnato, železno, kamnito). Maturana (1987: 72) navaja kot preprost in vsakdanji primer (psihosocialne) organizacije »ime«, ki ga starši dajo svojemu otroku in s katerim ga kličejo vse življenje. V otroku je kljub njegovemu odraščanju in spreminjanju neka stalnica in ime se nanaša na to nespremenljivo, ki je organizacija (čeprav se lahko njena struktura spreminja, kot bomo videli v nadaljevanju). Vsako otrokovo spreminjanje (»bolj ko se spreminja«) prispeva k ohranjanju njegovega imena (»bolj ostaja enako«).

Struktura označuje sestavine (dele, člane) in njihove odnose, ki določajo, vzpostavljajo posamezno, konkretno enoto (sistem, organizem, skupino, razred) in uresničujejo njeno organizacijo. Sestavni deli (člani) enote (skupine, razreda, sistema) in njihovi odnosi se lahko spreminjajo in nadomeščajo z drugimi (na primer, kovinski s plastičnimi ali leseni s kamnitimi), dokler organizacija enote ostaja nespremenjena.

Menim, da je biološki opis Maturana in Varela zelo globalen, saj, strogo gledano, vsaka strukturna sprememba prvega reda vzdržuje biološko organizacijo – biološko preživetje – sistema, medtem ko je strukturna sprememba drugega reda tista, ki ogrozi obstoj biološke organizacije – biološko preživetje – sistema. Znotraj tega globalnega opisa lahko vpeljemo koncept psihosocialne strukture in organizacije sistema, kjer določene strukturne spremembe (spremembe prvega reda) vzdržujejo dano psihosocialno organizacijo, medtem ko nekatere strukturne spremembe (spremembe drugega reda) spremenijo dano psihosocialno organizacijo v drugo, ne da bi pri tem ogrozile biološko organizacijo sistema – tovrstne spremembe drugega reda omogočijo sistemu psihosocialno preživetje^v nekem drugem referenčnem okviru, kontekstu. Prav omenjeno področje sprememb je domena strokovno teoretskega jezika kibernetike psihosocialne

pomoči. V kontekstu psihosocialne organizacije si lahko kot strukturo predstavljamo člane kakšne terapevtske šole in odnose med njimi. Kakšna menjava članov in kolikšna sprememba njihovih medosebnih odnosov je sprejemljiva, da sistem še vedno ohrani organizacijo, po kateri je prepoznaven (in se prepoznava) kot predpostavljena terapevtska šola?

Iz povedanega je razvidno, da je matematični teoriji skupin, filozofski teoriji logičnih tipov in biološki teoriji kognicije skupno tudi razumevanje *spremembe* v soodvisnosti od *stabilnosti*, torej vzpostavljanja in ohranjanja stanja sistema.

Ko družinska terapevtka Papp (1983: 10) razmišlja o odnosu med spremembo in stabilnostjo, to metaforično opiše *kot dve strani istega kovanca* in citira Batesona: »Vso spremembo lahko razumemo kot trud ohraniti nekaj stalnosti in vsa stalnost se ohranja skozi spremembo.«

V skladu s svojo sistemsko naravnostjo opisuje Pappova terapevtov odnos do problema kot do dileme, ki jo je treba rešiti, saj sprememba kot odstranitev znaka problema (simptoma) iz sistema vsaj začasno povzroči njegovo neravnovesje, poruši njegovo poprejšnje, četudi nezadovoljivo uravnoveženost. Zanimariti ali spregledati omenjene posledice takega kritičnega procesa je po Keeneyu (1983) izraz »ekološke nevednosti«. Prav zato je tako pomembno razumeti spremembo v njeni soodvisnosti od stabilnosti in bi morali vsakokrat, ko smo osredotočeni predvsem na spremembo, obenem imeti v mislih in pripravljati okoliščine za njeno čimprejšnjo stabilizacijo. Pappova meni, da prav s tem, ko problem opredelimo kot dilemo (kot vprašanje razmerja med spremembo in stabilnostjo), dotlej nepovezani, v klienta umeščeni simptom problema povežemo s sistemom klientove interakcije, denimo, z družino.

Koncept ravnovesja sistema, konkretno družine, je vpeljal Jackson (po de Shazerju 1991: 19), ki je opazil številne znake (depresija, psihosomatski napadi ipd.), s katerimi so družine kaznovale psihiatrične paciente (svoje člane), ko se jim je stanje izboljšalo. Avtor je na podlagi svojih opazovanj to

vedenje družinskih članov in pacientovo »bolezen« opredelil kot »mehanizme homeostaze«, s katerimi je družinski sistem uravnaval svoje delovanje in ga vračal v dotedanje ravnotežje.

Spremembo drugega reda smo opredelili kot korak, prehod, premik ali preskok iz dosedanjega referenčnega okvira, reda ali konteksta (interpretiranja, opisovanja) sistema v njemu »višji« okvir, red, kontekst. Zato ni presenetljivo, da so praktični izrazi spremembe drugega reda videti nenavadni, paradoksní in pogosto nesmiselni, na kar opazovalec oziroma udeleženec interakcije navadno odgovori z zmedenostjo. Nastala konfuzija je znak kriznega obdobja z možnostjo ustvarjalnega prehoda v kontekst drugega rekurzivnega reda. V interakciji psihosocialne pomoči – Bateson (1972: 302) govori o terapevtski interakciji, vendar menim, da je njegov opis uporaben tudi za interakcijo psihosocialne pomoči, ki v nekem smislu zajema tako terapevtski kontekst pomoči kot razne druge kontekste – si lahko svetovalec ali terapevt skozi *razgovor* (Pask 1992) prizadeva *soočiti* klienta z *raznolikostjo* (v nasprotju z običajno zdravorazumsko samoumevnostjo) *temeljnih predpostavk* o sebi in svetu, in sicer tako, da uporabi neizogibno medsebojno interpretativno različnost (torej razliko med svojim in klientovim razlikovanjem, opisovanjem, interpretiranjem, razumevanjem, punktuiranjem dogodkov) kot izhodišče svetovalnega ali terapevtskega razgovora ter v nadaljevanju razvija koncept epistemološke različnosti v smeri novih konceptov in njihovih interpretacij, novega razumevanja, ravnanja (predvsem klienta, pa tudi svetovalca oziroma terapevta). K temu lahko pripomore tudi *soočenje* klienta s *protislovnostjo temeljnih predpostavk*, na katerih je utemeljeno njegovo (do)sedanje doživljanje in ravnanje, zaradi česar se je obrnil na svetovalca ali terapevta po pomoč. K učinkovitosti omenjenega soočenja veliko prispevajo najrazličnejši paradoksní prijemi svetovalca oziroma terapevta (kot, denimo, predpisovanje že obstoječega neučinkovitega reševanja problema ali nezaželenega vedenjske simptomatike idr.), ki naredijo obstoječa protislovja razvidnejša

in tako pospešijo njihovo *razrešitev* na način preokvirjanja (*reframing*), postavljanja v drug, nov kontekst. Bateson (1972: 305-6) razmišlja o različnih možnostih razrešitve protislovij obstoječega okvira doživljanja in ravnanja, tako o psihotični rešitvi kot o rešitvi na način zrušenja nazaj v dosednji kontekst, pa tudi o ustvarjalnejši rešitvi v smislu globalne ekološke ali estetske interakcije, v katero se kakor v nekakšno »oceansko občutenje« potopi posameznikovo doživetje osebnega jaza.

OBIČAJNE STRATEGIJE, KI SPROŽIJO SPREMEMBE PRVEGA REDA

VEČ ISTEGA

Ena od pogosto uporabljenih strategij ravnanja v problemski situaciji je metoda negativne povratne zveze, kjer si prizadevamo uravnavati okoliščine, tako da korigiramo odklone od želenega stanja. To navadno uredimo z vpeljavo dejavnika, nasprotnega dejavniku, ki je povzročil odklonsko vedenje. V tem smislu uporabimo spremembo za ponovno vzpostavljanje stanja, ki nam rabi kot merilo oziroma norma. Če po tej poti ne dosežemo pričakovanega rezultata, vztrajamo pri svojih poskusih, najpogosteje pa stopnjujemo svoja prizadevanja v veri, da nam bo prej ali slej uspelo. Kadar, denimo, želimo izgubiti odvečno težo, se začnemo odrekati hrani. Če presodimo, da ima naš otrok šolske težave zaradi neprimernih prijateljev, mu prepovemo stike z njimi. Depresivnega očeta spodbujamo k dejavnosti, deloholično kolegico si prizadevamo zaustaviti in umiriti itn. Bolj ko država prepoveduje uporabo cigaret ali alkohola idr., bolj se razcveta dejavnost trgovanja s prepovedano drogo. Predvidena rešitev problema ne le ne razreši težave, temveč celo prispeva k njenemu ohranjanju, največkrat pa celo povečanju – tako »rešitev postane problem«.

Watzlawick (1974: 35-36) navaja značilen primer iz terapevtske prakse, kjer si mož in žena interpretirata vedenje drugega kot potrebno korekcije. Ženi se zdi, da je mož preveč zaprt vase in nedostopen, ohranja

zase svoje misli in ne obvešča žene o tem, kaj počne, kadar nista skupaj, itn. Da bi prišla do zelenih podatkov, žena vzame moževo obnašanje pod drobnogled, tako da ga natančno opazuje, preverja idr., obnaša se po načelu »več istega«. Če mož meni, da je ženino vedenje preveč sumničavo, omeji svoje poročanje ženi, čeprav ne počne ničesar, kar bi bilo vredno ženinih sumničenj, vendar ji želi dati poduk, da ji ni treba prav vsega vedeti, spet torej »več istega«. Žena si moževo odtegnitev razlaga kot potrditev svojih temnih slutenj, zato odgovori **Z** okrepljenim nezaupanjem in stopnjuje svoje prežanje na moževo obnašanje ter še bolj preverja njegovo početje, na kar se mož odzove se še večjim zapiranjem vase...

Ko si zakonca prizadevata rešiti problemsko situacijo, v kateri sta udeležena, dodatno stopnjujeta problematiko – njuna rešitev je postala problem, večji od izhodiščne situacije. V določenih okoliščinah se razvijejo problemi zgolj kot rezultat neučinkovitih poskusov spremeniti »obstoječo« (v smislu preverjeno in potrjeno) ali celo »neobstoječo« (v smislu nepreverjeno in nepotrjeno) težavo. Watzlawick (*op. cit.*: 36) za ponazoritev opisane situacije uporablja metaforo dveh jadralcev, jadralke in jadralca, ki si prizadevata vzdrževati ravnovesje jadrnice z nihanjem telesa, kar sproži nihanje jadrnice. Bolj ko se eden nagne na morje, bolj se mora nagniti tudi drugi, če naj jadrnica ohrani ravnotežje, pri tem pa bi bila najbolj mirna brez njunih prizadevanj.

Strategija reševanja problemske situacije z vpeljavo dejavnika njenega nasprotja in z vztrajanjem pri »več istega« (udeleženi v) sistemu zelo pogosto omogoča obvladovati motnjo na način spremembe prvega reda, velikokrat pa ne privede do zelene spremembe. V tem primeru je potrebna sprememba same strukture (pravil, predpostavk, na primer v medosebnih odnosih udeležencev) sistema, torej, sprememba drugega reda. Takrat namreč poskus povzročiti spremembo prvega reda bodisi dodatno prispeva k problemu, ki ga želijo udeleženci rešiti, bodisi sam postane problem. Watzlawick (*op. cit.*: 38) v zvezi s tem razlikuje *koncept težave* in *koncept problema*,

tako da opredeli težavo kot nezaželeno stanje stvari, ki se ga je mogoče rešiti s spremembo prvega reda, ali pa sploh ni rešljivo in je treba znati živeti z njim (na primer, izguba drage osebe). Problem pa opredeli kot prepreko, voz, zaklenjeno ključavnico, ki se razvije in vzdržuje z napačnim ravnanjem s težavami.

POENOSTAVLJANJE PROBLEMA Z ZANIKANJEM, NEMOGOČO SPREMEMBO ALI NAPAKO V LOGIČNIH TIPIH

Običajne *strategije neučinkovitega ravnanja s težavami in problemi* so tudi zaničanje problema, poskus nemogoče spremembe in napaka v logičnih tipih (*op. cit.*: 39). Pogosto si svoje razumevanje težavne situacije poenostavimo z *zanikanjem*, da je težava sploh težava in problem problem. Ko bi bila za razrešitev problemske situacije nujno potrebna določena akcija, se je ne lotimo. Po drugi strani si včasih prizadevamo doseči spremembo, ki *ni mogoča*, denimo, iz praktičnih razlogov, ali pa *težava*, ki naj bi jo rešili, sploh *ne obstaja*. Lotimo se akcije, ko je ne bi smelo biti. Nadalje, pogosto naredimo *napako v logični razvrstitvi* sprememb, potrebnih za razrešitev težavne situacije. Tako si prizadevamo za spremembo prvega reda, ko bi bila potrebna sprememba drugega reda, in narobe, poskušamo doseči spremembo drugega reda, ko bi bila ustrezna sprememba prvega reda. Kadar koli se lotimo akcije, storimo to na napačni ravni, v neprimernem redu, kontekstu. Na ta način po eni strani prispevamo k vzdrževanju ali celo povečanju obstoječe težave ali problema, po drugi strani pa celo k samemu njunemu nastanku, razvoju.

V vseh navedenih primerih gre za strategije, ki so izraz človekove *epistemologije trivializiranja netrivialnega* življenja. Ker nam rabijo za poenostavitev neulovljive kompleksnosti delovanja vsakega netrivialnega sistema, vključno z nami samimi in sistemi naših interakcij, imajo globok pomen za naše psihosocialno preživetje. S svojo nagnjenostjo k samoobnavljanju pa ne vzdržujejo le naše stabilne osebne resničnosti, marveč prispevajo k njenemu

ohranjanju tudi takrat, ko to ogroža naše psihosocialno preživetje. Takrat je odločilnega pomena naša sposobnost, da pripoznamo problematičnost situacije, v kateri se nahajamo, in se lotimo primerne akcije; ali da se vzdržimo akcije, ki zaradi nespremenljivosti težave ni ustrezna ali ni potrebna, ker ni nikakršne težave, ki naj bi jo reševali; ali da razvijamo akcije, ki sprožajo spremembe prvega reda, kadar so potrebne, in spremembe drugega reda, kadar to zahteva učinkovita rešitev problema (v ta primer sodi tudi način reševanja problema z vpeljavo dejavnika nasprotja, torej, po metodi »več istega«).

Omenjena ravnanja so usklajena s von Foersterjevim konstruktivističnim imperativom, *ravnati tako, da bomo povečali celotno število svojih izbir* (von Foerster 1984: 188). Pravo nasprotje temu je že opisana strategija reševanja problemske situacije na način »več istega«, ko udeleženci sistema svoje ravnanje zavijejo v zanko samoobnavljanja, ki proizvaja enako, ponovljivo, predvidljivo, trivialno vedenje, s katerim si neuspešno prizadevajo rešiti problem.

PARADOKSI

Vedenjski učinki paradoksa v človeški komunikaciji (prvi jih je sistematično proučeval Bateson, 1956, in vpeljal nov koncept »dvojne vezi«) se kažejo v tipu brezizhodne situacije, v kateri so sporočila strukturirana na način klasičnega logičnega paradoksa. Najpogosteje navajani primeri takega sporočila so: »Bodi spontan!« ali: »Moraš me imeti rad!« ali: »Bodi sproščen!« in podobno. Watzlawick (1974: 62) med drugim navaja primer matere, ki si za svojega sina želi, da bi bil sam željan učenja. Taka, torej paradokсна, so tudi vsa naša sporočila o navidezni svobodi sogovornikovega izbiranja odgovora. Kdo se ni kdaj znašel v situaciji, ko je svojemu otroku ali staršu ali sorojencu ali partnerju itn. ponudil (»vsilil«) serijo možnih odgovorov, potem pa pričakoval (»zahteval«), da se prostovoljno odloči za »kateri koli« odgovor, ki ga sam želi? Ta oblika komunikacije nam je

večinoma tako prišla pod kožo, da se sploh ne zavedamo vzorca, ki ga uporabljamo. V njem odseva struktura klasičnega logičnega paradoksa, ki izhaja iz neprimernega zamenjavanja dveh različnih logičnih redov oziroma tipov opisovanja, namreč, razreda (skupine, sistema) in njegovega posameznega člana (dela). Tako je, denimo, vsak akt prisile nezdržljiv z značilnostjo spontanega vedenja.

Watzlawick (*op. cit.*: 71-72) v tej zvezi razmišlja o prizadevanjih, da bi demokratizirali izobraževalni proces, kar je izkušnja vseh, ki smo v tem duhu odraščali ali bili kako drugače udeleženi v šolstvu (vsaj) zadnjih dveh desetletij. Kako lahko *demokratsko zahtevamo* od učencev, dijakov, študentov, da se bodo učili v smeri opredeljenih pedagoških ciljev? Rezultat takih učiteljskih prizadevanj, nezdržljivih s prostovoljno naravnostjo učencev, je nered, kaos – navadno smo govorili kar o anarhiji, ki je primer paradoksa, ustvarjenega v izobraževalnem kontekstu.

Prav v omenjeni kaotični, konfuzni značilnosti rezultata paradokсне komunikacije so raziskovalci in izvajalci psihosocialne pomoči (prvi so bili družinski terapevti) prepoznali kritični vmesni prostor za razvoj mogočih konstruktivnih odgovorov udeležencev (svetovalne ali terapevtske interakcije – zlasti klientskega sistema, pa tudi svetovalca ali terapevta) na dano problem-sko situacijo. Za ta namen so razvili vrsto paradoksalnih postopkov, s katerimi želijo prispevati k oblikovanju kaotičnega, konfuznega, a potencialno »razrešujočega« konteksta za nastanek *spremembe drugega reda*, za učenje II po Batesonu, kolikor gre za prehod od nekontekstualnega h kontekstualnemu redu rešitve. Opisana raba paradoksa v svetovalni in terapevtski interakciji, interakciji psihosocialne pomoči, pa lahko sproži tudi *spremembo tretjega reda*, učenja III po Batesonu, če gre za epistemološko zamenjavo obstoječega konteksta reševanja problema z drugim, torej za spremembo celostnega sistema pravil, predpostavk, na katerih temelji posameznikovo doživljanje in ravnanje v situaciji problema in rešitve.

STRATEGIJE ZA POVZROČANJE SPREMEMB
DRUGEGA IN VIŠJEGA REDA

PREOKVIRJANJE

Spremembe drugega in višjega reda torej povezujemo s konceptom učenja drugega in višjega reda, s postavljanjem v kontekst in v nov kontekst, s preokvirjanjem. Watzlawick (*op. cit.*: 95) govori o *nežni umetnosti preokvirjanja*, kar opredeli kot prizadevanje »spremeniti konceptualni in/ali čustveni kontekst ali gledišče, v odnosu do katerega oseba doživi situacijo, in ga umestiti v drug okvir, ki ustreza 'dejstvom' te iste konkretne situacije enako dobro ali celo bolje in s tem spremeni njen celotni pomen«. Kar se kot rezultat preokvirjanja spremeni, torej ni situacija (ki ostaja nespremenjena), temveč pomen, ki ji ga oseba pripisuje (interpretacija), in s tem tudi posledice situacije. O tem je govoril že filozof Epiktet v prvem stoletju pred našim štetjem, ko je dejal: »Težav nam ne povzročajo stvari same, marveč mnenja, ki jih imamo o teh stvareh« (po Watzlawicku: 95).

Navadno se sprememba drugega reda sproži kot rezultat premestitve dosedanjega doživljanja »poskusov rešitve kot rešitve« (z gledišča spremembe prvega reda) k novemu doživetju »poskusov rešitve kot problema« (z gledišča spremembe drugega reda). V nasprotju z zdravorazumskim vtisom spremembe prvega reda zbuja sprememba drugega reda čuden, nepričakovan, begajoč, paradoksen, nezdravorazumski vtis. Ko uporabljamo postopke, ki sprožijo spremembo drugega reda, smo naravnani na vprašanje, *kako* sistem ali odnos med dvema sistemoma deluje, ne pa, *zakaj* je tako in *kaj* oziroma *kakšen* je dani sistem (*op. cit.*: 82-83).

S slednjim je primerljivo tudi značilno vprašanje kibernetike. Ashby (1961: 1) pojasnjuje razliko med kibernetiko in drugimi teorijami, ki so se, podobno kot kibernetika, razglašale za teorije o strojih. V kontekstu kibernetike se beseda *stroj* uporablja kot metafora za *sistem*. Von Foerster (1991: 6) razlaga: odkar je Turing, izumitelj znamenitega »Turingovega stroja«, vpeljal pojem stroja za svoj logično matematični

okvir, uporabljamo ta pojem tako za abstraktne in nežive sisteme kot tudi za sisteme živih organizmov. Von Foerster (1992: 5) opredeljuje koncept stroja kot »sklop pravil, po katerih se neka stanja stvari transformirajo v neka druga stanja stvari«. V tem pomenu uporablja pojem stroja tudi Ashby. Medtem ko so se ostale teorije ukvarjale z vprašanjem: »Kaj so opisovane stvari?« se kibernetika sprašuje: »Kaj počno?« – ne zanimajo je same stvari, temveč *načini obnašanja*. Kibernetika je torej po svojem bistvu funkcionalna in vedenjska. Opisana naravnost na *kako* namesto *zakaj* je učinkovita za opisovanje sistema ali odnosov med več sistemi, katerih struktura je tako kompleksna, da je bolj smiselno proučevati njihovo (medsebojno) delovanje kot pa njihovo temeljno naravo (osebnost...). V duhu kibernetike naravnosti se, denimo, sprašujemo, *kaj* se dogaja tukaj in zdaj, kar streže ohranjanju ponavljanja problema? In *kaj* lahko tukaj in zdaj storimo, da bi sprožili spremembo v smeri želenega razpleta problema?

Watzlawick (1974: 86) razlikuje ustrezno in neustrezno delovanje sistema na podlagi njegove sposobnosti oziroma nesposobnosti, da *sam ustvari spremembe*. V slednjem primeru je sistem ujet v že opisano »neskončno igro«, v kateri se koncept rešitve in poskusi njenega uresničenja sprevržejo v problem. Sposobnost tvorbe sprememb sicer ni omejena le na spremembe drugega reda, vendar se prav te najpogosteje izkažejo kot odločilne za učinkovito rešitev problema in preokvirjanje je postopek razvijanja sprememb drugega reda. Izraz *kibernetika spremembe* se kot koncept drugega reda, strogo gledano, nanaša na spremembo, ki se obrne k sebi, na spremembo spremembe. Pomembna je torej zmožnost sistema, da ustvari spremembe, ki učinkovito pripeljejo do želene rešitve problemske situacije. Opisani kriterij funkcionalnosti sistema je pomemben za vsakega udeleženca (zlasti pa za strokovnjaka) v situaciji problema in njegove rešitve. Pomembno je znati razlikovati različne redove spremembe in soustvariti kontekst za spremembe tistega reda, ki je potreben za rešitev problema.

Milanska šola družinske terapije, znana po svojih tehnikah uporabe paradoksa, zagovarja koncept »pragmatične resnice« (po Pappovi 1983: 9) kot najbolj uporabne resnice oziroma tiste interpretacije (ki jo razvijeta terapevtski in klientski sistem, v tem primeru družina), »ki povezuje določene dogodke in vedenje na tak način, da omogoči družini narediti konstruktivne spremembe«.

Pri raziskovanju najprimernejše oblike omenjene pragmatične interpretacije se kot učinkovite vedno znova izkažejo metafore, analogije, zgodbe, šale. Kaže, da zagotovijo interpretu dovolj prostran referenčni okvir, nekakšen gestalt, znotraj katerega lahko v svojem lastnem jeziku poveže dotlej nepovezane ali drugače povezane dele v (novo) celoto.

V nadaljevanju procesa je enakovrednega pomena znati *ustaliti* nastale *spremembe* s spodbujanjem značilnega vedenja klientskega sistema, torej tistega mehanizma kognitivnega preračunavanja (interpretiranja), ki prispeva k (ponovnemu in vsakokratnemu) vzpostavljanju in vzdrževanju stabilne osebne resničnosti. Kot rečeno, sprememba in stabilnost pomenita komplementaren par – jin in jang – nerazdružljivih procesov-proizvodov našega doživljanja in ravnanja ter opisovanja stvari in dogodkov.

Zakaj je *preokvirjanje* tako učinkovito? Odgovoriti lahko poskusim z analogijo. Predstavljajmo si, da razlikujemo le rdečo in modro barvo. Svet torej »beremo« skoz ti barvi. Potem se naučimo razlikovati zeleno barvo in naša slika sveta postane tribarvna, bistveno različna od poprejšnje dvobarvne. In tudi če izgubimo sposobnost razlikovanja tretje, zelene barve, nam izkušnja njene zaznave za vselej obarva razumevanje sveta, ki nikdar več ne more biti povsem enako, kot je bilo, ko sta bili rdeča in modra naša edina izkušnja barve sveta. Podobne so posledice preokvirjanja. Ko se nam enkrat posreči videti, razumeti neko stvar, dogodek kot člana (del) nekega drugega, neobičajnega, alternativnega razreda (konteksta, okvira), ne moremo tako zlahka in samoumevno zdrsniti nazaj v poprejšnjo sliko resničnosti. Prav zato so že kratkotrajne in minimalne spremembe v posa-

meznikovi interpretaciji sebe in sveta tako dobrodošle in učinkovite.

Nigel (1966, po Watzlawicku 1974: 100) v svoji teoriji metaiger zagovarja *eksistencialistov aksiom*, po katerem se osvobodimo vezi svoje teorije in vzorcev vedenja, če nam jih uspe ozavestiti oziroma prepoznati, razlikovati kot take, namreč kot zase značilni okvir ali sistem predpostavk in pravil obnašanja.

SPLOŠNI VIDIKI IN STRATEGIJE KIBERNETSKE UPORABE KONCEPTA SPREMEMBE IN STABILNOSTI V INTERAKCIJI PSIHOSOCIALNE POMOČI

Odločilni prispevek svetovalnega ali terapevtskega sistema v interakciji psihosocialne pomoči je v poprej opisanem smislu večkrateno.

V prvi vrsti moramo znati soustvariti, spodbuditi *kontekst za razvoj in stabilizacijo sprememb* (največkrat sprememb drugega in višjega reda) v smeri želenega razpleta problemske situacije, zaradi katere se je klientski sistem obrnil na nas po pomoč. Pravzaprav vsi v nadaljevanju naštetih vidiki in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti prispevajo k delu na tej nalogi. V tem okviru je pomembna skupna opredelitev – dogovor obeh oziroma vseh udeleženihih akterjev, kakšen je *želeni razplet problema* – zato govorimo o »udeleženih v problemu in rešitvi« ter o »k problemu in rešitvi naravnanim« svetovalnem ali terapevtskem delu (ob koncu sedemdesetih let je de Shazer pomembno prispeval k premiku v temeljni naravnosti terapije z usmerjenosti k problemu – ali, pozneje, k rešitvi problema – na usmerjenost k rešitvi). K soustvarjanju in vzdrževanju ugodnega konteksta psihosocialne pomoči prispevata strokovnjakovo dosledno *udejanjanje kibernetike (hermenevitične) epistemologije opazovanja in ravnanja ter uporaba Lüssijevih metodičnih načel sistemskega dela*: instrumentalne definicije problema, vsestranske koristnosti, kontakta, interpozicije, socialno ekološkega načela, maksimalnega aktiviranja naravnih socialnih mrež, pogajanja, sodelovanja in

paradoksnega odpiranja problema (Lüssi, 1990: 87-92).

Dalje, znati moramo biti odprti za *pre-skušanje reda spremembe*, potrebne za razrešitev problema, kar je zelo zahtevna naloga zaradi že omenjene nagnjenosti vsakega pogleda, načina punktuiranja, razumevanja, interpretiranja k samoobnavljanju in samopotrjevanju. V tem okviru je neprecenljive vrednosti klientov opis njegovih dosedanjih poskusov rešiti težavo, saj bo nam in njemu odstrl tako pogled na njegove *lastne vire* (po)moči za premagovanje težav, kot tudi njegove *neuspešne in/ali neučinkovite, paradoksne vzorce* reševanja problema. Prepoznane lastne vire (po)moči si bomo prizadevali podpreti in spodbuditi k uporabi, neuspešne in neučinkovite vzorce poskusov obvladovanja problema pa razorožiti in konstruktivno preusmeriti s postopki *preokvirjanja* (uporaba paradoksa, na primer predpisovanj simptoma, prestrukturiranje problema in rešitve v času in prostoru, pripovedovanje zgodb, pravljic, analogij, metafor, šal itn., vprašanje čudeža, smisla, izjeme idr.). Včasih bomo svojo hipotezo o primernem redu potrebne spremembe podelili in dogovorili skupaj s klientskim sistemom, včasih pa tudi ne (vsaj ne v tej zgodnji fazi), kar velja zlasti za uporabo paradoksa v svetovanju in terapiji, kjer igra presenečenje pomembno vlogo pri omogočanju spremembe drugega ali višjega reda. Ne pozabimo, kako pomembno je delo na *stabilizaciji vsakokratnih nastalih sprememb*.

V okviru raziskovanja in podpore klientovih virov (po)moči na način klientovega usposabljanja za njihovo uspešno in učinkovito uporabo lastnih virov (po)moči se vse bolj uveljavlja koncept *perspektive in leksikona moči* avtorja Saleebeya (1992) z naslednjimi postavkami: dodajanje moči (*empowerment*), včlanjenost, moč okrevanja, zdravljenje in celostnost, dialog in sodelovanje, odpoved neverjetju, Salomonova (1989) pa v okviru dodajanja moči govori o usposabljanju, povezovanju in kataliziranju (po Čačinovič Vogrinčič 1998: 19-22). Ob tem je pomembno vedno znova strateško vračati razgovor na osebno, konkretno, tukaj in zdaj (Kempler), usmerjati vprašanja

klientu od problema k rešitvi, od zakaj h kako, od preteklosti v prihodnost ali v sedanjost za prihodnost z značilnim preokvirujočim učinkom.

Dalje, na račun neizogibnega razvoja, spreminjanja vseh udeleženi v problemu in rešitvi — s tem mislim na nenehni interpretativni razvoj posameznika, na spremembe dogodkov in stvari skozi čas, na spremembe, ustvarjene skozi proces konkretne interakcije psihosocialne pomoči — je pomembno večkrat *preverjati dogovor* glede želenega razpleta problema in ga po potrebi opredeliti na novo. V tem je ključni pomen izraza *želeni razplet problema*, ki ga uporabljam v nasprotju z drugimi mogočimi formulacijami, kot je, denimo, »cilj«. Medtem ko metafora cilja implicira fiksno in jasno točko rešitve, h katere realizaciji stremimo, pa se želeni razplet problema nanaša bolj na vizijo smeri, h kateri se nagibamo, pri čemer se predstava odrešilnega razpleta prilagaja aktualnim okoliščinam in željam udeleženi akterjev v interakciji. Seveda pa je znotraj posamičnega dogovarjanja želenega razpleta problema pomembno, da ga skupaj s udeleženci interakcije opredelimo čimbolj nazorno in konkretno.

V kontekstu dogovarjanja želenega razpleta problema nam je lahko v pomoč in podporo rezultat vrste eksperimentov, tako imenovani *Rosenthalov učinek* (1966), s katerim je avtor označil razumevanje, po katerem stališča, pričakovanja, teorije, praktične izkušnje itn. eksperimentatorja, izvajalca intervjuja itn. — Watzlawick (1974) temu dodaja, na primer, terapevta — vplivajo na vedenje subjekta, tudi če niso nikdar eksplicitno opredeljeni. Opisano razumevanje je ena od temeljnih predpostavk kibernetike drugega reda, po kateri vsi deli celote, vsi udeleženi akterji v interakciji vzajemno vplivajo eden na druge s svojo neizogibno značilnostjo opazovanja, razlikovanja, interpretiranja, razumevanja, ravnanja. Odnos med njimi je krožen, kar pomeni, da ne vpliva le eksperimentator na subjekt, temveč tudi subjekt vpliva na eksperimentatorja. Odtod izhaja drugo ime za kibernetiko drugega reda, namreč, kibernetika opazujočih sistemov, model opazovanja, po katerem ima vsak udeleženi akter

v sistemu lastnost opazovalca, interpretira, in s tem »pristranskega« določevalca pomena vsemu, kar je predmet njegovega opazovanja.

Končno, v skladu z opredeljenim želenim razpletom problema oblikujemo *načrt* mogočih *korakov* za sprožanje ustreznih sprememb. V tej fazi je odločilnega pomena strokovnjakovo vztrajanje pri operacionalizaciji majhnih, uresničljivih korakov, o katerih se dogovori z drugimi udeleženiimi akterji, kot tudi njegovi paradoksnim manevri, s katerimi preseneti sodelujoče in katerih učinke uporabi kot izhodišče za načrtovanje in dogovarjanje nadaljnjih korakov. Z oblikovanjem in izvajanjem načrta, ki je podvržen spreminjanju, podobno kot to velja za opredeljeni želeni razplet problema, je nerazdružljivo povezana namerna in razvidna *uporaba povratnih informacij* vseh udeleženiimi akterjev glede napredovanja pri uresničevanju načrta za njegovo primerno korekcijo.

Čeprav lahko seznamu različnih splošnih vidikov uporabe kibernetike spremembe in stabilnosti dodamo še druge ključne vidike, se mi zdi potrebno poudariti vsaj še enega, tako samoumevno kibernetikega, da ga lahko prav zato spregledamo. Gre za nenehno *preverjanje epistemoloških predpostavk* vseh udeleženiimi v interakciji psihosocialne pomoči, tako klientskega sistema kot strokovnjaka (ali sistema strokovnjakov), in v tem okviru tudi *predpostavk glede uresničitve želenega razpleta problema v času in prostoru*. S tem mislim na vprašanja, ki jih socialni delavec postavlja sebi in klientu. Na primer: »Kaj pričakujem (zase) od tega srečanja, razgovora in kaj od celote srečanj, razgovorov (s tem klientskim sistemom oziroma s tem socialnim delavcem)?« »Kaj je najmanj, kar bi se moralo v tem srečanju, razgovoru zgoditi, da bi imel občutek dobro opravljenega dela?« »Kaj od tega, kar sva (smo) v današnjem srečanju, razgovoru opravila (opravili), je v skladu s poprej opredeljenimi željami, vizijo razpleta problema?« In tako naprej. Tako preverjanje osebnih predpostavk — želja, pričakovanje, načina povezovanja dogodkov in stvari ipd. — prispeva k namerni in razvidni uporabi (in s tem utrditvi) povezave med

predpostavko (pričakovanjem) in njeno uresničitvijo, kar pomaga vsem udeleženiimi v problemu in rešitvi opredeliti uresničljive konkretne korake (v okviru tako ali drugače zarisane splošne vizije) razpleta problema in si zagotoviti vsakokratne kriterije ter (minimalne, a izvedljive) pogoje za njihovo izpolnitev.

Na podlagi povedanega lahko povzamemo (*op. cit.*: 113-114) še nekatere *splošne vidike in strategije* za sprožanje procesa spremembe v kontekstu psihosocialne pomoči. Omenili smo že, da v prizadevanju, povzročiti spremembo v smeri želenega razpleta problema, strateško ciljamo prav na *dotlej nameravano rešitev* (spomnimo se izreka, kako rešitev postane problem). Strategijo, s katero se namenimo lotiti doslej načrtovane rešitve, moramo znati *prevesti v klientov osebni jezik*, če naj se v njegovem referenčnem okviru doživljanja in ravnanja s problemom in rešitvijo razvijejo spremembe. Ko govorim o »prevajanju«, mislim na strokovnjakovo občutljivost in spretnost, da čimbolj uporabi (utilizira) klientov besednjak opisovanja, razlikovanja, interpretiranja, razumevanja. Sploh je *pridruževanje klientu* na način strateške uporabe njegovega osebnega (lokalnega) jezika razumevanja in ravnanja eden od ključnih vidikov vzpostavljanja in ohranjanja konteksta za uspešno in učinkovito psihosocialno pomoč. V tem okviru se kot primerna strategija dela kaže *vzpostavljanje neposrednega stika* s klientom, tako na način zrcaljenja njegovih telesnih gibov, glasu, izraza obraza, kretenj, dihanja itn. kot na način usklajevanja s primarnim zaznavnim načinom in zaznavno taktiko klienta prek uporabe njegovih zaznavnih metafor (Brooks 1996). Kot primerna splošna strategija za sprožanje spremembe v klientovem načinu udeležbe v problemu in rešitvi se vedno znova izkazuje *strategija paradoksa*, ki torej ne igra le pomembne vloge pri oblikovanju problema, temveč tudi pri njegovi rešitvi.

Znotraj tako ustvarjenega konteksta interakcije psihosocialne pomoči se izkazuje kot uspešna in učinkovita *uporaba kibernetike opredelitve in metode razgovora* (Pask 1992), ki je metodološko tako

zasnovana, da vključuje mnoge navedene splošne vidike in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti, saj jo označujejo hermenevtični epistemološki pristop, poudarek na preverjanju razumevanja (konceptov, predpostavk) in ravnanja vseh udeležencev razgovora, razvidna raba povratnih informacij, spodbuda in podpora rekurzivnemu razvijanju razumevanja (konceptov, predpostavk) in ravnanju pri oblikovanju dogovorov in proizvodnji novih interpretacij in ravnanj v smeri želenega razpleta problema – slednje vključuje razvoj klientovega koncepta lastnih virov moči, različne vidike preokvirjanja, preskušanje reda spremembe, potrebne za rešitev problema in stabiliziranje nastalih sprememb, oblikovanje načrta uresničljivih korakov itn.

V tabeli 1 so kratko prikazani opisani splošni vidiki in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti, ki bi jih lahko po-

imenovali tudi *soustvarjanje ugodnega konteksta za razvoj in stabilizacijo sprememb v smeri želenega razpleta problema* (Čačinovič Vogrinčič, Šugman Bohinc 1999),

Od začetkov svojega raziskovanja kibernetike psihosocialne pomoči (enako velja za področji učenja in organizacije) se srečujem z enim od temeljnih opozoril, namreč tem, da biti kibernetiki pomeni znati in biti pripravljen reči *ne* svojim dosedanjim vzorcem razumevanja in ravnanja, zagovarjati stališče, da ni zakonitosti, ki bi na podlagi sistemovega vedenja v preteklosti ali sedanjosti z gotovostjo napovedovala njegovo obnašanje v prihodnosti. Ali, z Wittgensteinovimi (1976: 97) besedami: »Na prihodnje dogodke ne moremo sklepati iz sedanjih. Vera v vzročno zvezo je praznoverje.«

Keeney (1985: 171) pa govori o velikem pomenu napake za kibernetisko razume-

Tabela 1: Splošni vidiki in strategije kibernetike spremembe in stabilnosti v interakciji psihosocialne pomoči

- udejanjanje kibernetike (hermenevtične) epistemologije opazovanja in ravnanja
- skupno dogovarjanje želenega razpleta problema
- preverjanje epistemoloških predpostavk klienta in svetovalca, terapevta
- pridruževanje klientu
 - uporaba klientovega osebnega jezika razumevanja in ravnanja (utilizacija) na način, ki bo podpiral in pospešil njegovo samouravnavanje
 - vzpostavljanje neposrednega stika s klientom z zrcaljenjem telesnih gibov, glasu, izraza obraza, kretenj, dihanja klienta in z usklajevanjem s primarnim zaznavnim načinom in zaznavno taktiko klienta prek uporabe njegovih zaznavnih metafor
- uporaba metodičnih načel systemskega socialnega dela
- odprtost za preizkušanje reda spremembe, potrebne za rešitev problema
- prispevanje k temu, da klientski sistem dobi več moči, uporaba (utilizacija) klientovih lastnih virov (po)moči – perspektiva, leksikon moči
- preokvirjanje klientovih neučinkovitih (paradoksalnih) vzorcev reševanja problema
 - osebno, konkretno, tukaj in zdaj
 - od zakaj h kako, od problema k rešitvi, od preteklosti v prihodnost
 - uporaba paradoksa (predpisovanje simptoma itn.)
 - prestrukturiranje problema in rešitve v času in prostoru
 - pripovedovanje zgodb, pravljič, analogij, metafor, šal ipd.
 - vprašanje čudeža, vprašanje smisla, vprašanje izjeme ipd.
- oblikovanje načrta uresničljivih (majhnih) korakov za sprožanje ustreznih sprememb
- prispevanje k stabilizaciji nastalih sprememb
- razvidna uporaba povratnih informacij vseh udeležencev v problemu in rešitvi
 - večkratno preverjanje dogovora glede želenega razpleta problema in njegovega dosedanjega uresničevanja (jačanje, pohvale, spodbude)
- uresničevanje kibernetike opredelitve in metode razgovora (Pask)

vanje delovanja sistemov: »Osnova kibernet-ske samokorekcije izhaja iz ustvarjanja napake oziroma razlike, ki omogoča spremembo prihodnjega vedenja.«

Zagovarjati opisano stališče pomeni razumeti vsak sistem kot netrivialni »stroj« — čeprav smo obsojeni na zavzemanje hipotez, s pomočjo katerih si razlagamo stvari in dogodke na način, ki neizogibno trivializira njihovo netrivialnost, je pomembno, da svojih hipotez ne zamenjujemo za »resnico«. Von Foerster priporoča, naj damo svoji domiselnosti in domišljiji svobodo ustvarjanja povezav na tak način, da bomo bogatili kompleksnost svojega opazanja in razumevanja, povečevali celotno število svojih izbir. Ashby zagovarja zakon *potrebne raznolikosti* (1956), denimo, svetovalnega ali terapevtskega sistema, ki lahko le z raznolikostjo odgovori na raznolikost v njegovem okolju, v kontekstu psihosocialne pomoči — svetovanja, terapije.

Ko Keeney (1985) govori o osnovnih veščinah, ki jih potrebuje učinkovit terapevtski sistem, omenja dve, obe vezani na omenjeni Ashbyjev zakon potrebne raznolikosti: *spособnost variirati lastno vedenje*, kar pomeni zmožnost čimbolj raznolikih dejanj in odgovorov, ter *spособnost razlikovati in uporabiti učinke svojega vedenja za usmerjanje svojega nadaljnjega vedenja* (še en primer rekurzivnega razvoja procesov in njihovih proizvodov torej). Avtor primerja prvo večščino z motoriko, drugo pa s senzoriko in poudarja, da o kibernet-skem sistemu govorimo, kadar je odnos med motoriko in senzoriko (med intervencijo in diagnozo) rekurzivno organiziran, kar so po njegovem mnenju tri temeljne sestavine samokorekcije (problematičnega) sistema. Keeney (*op. cit.*: 172) trdi za terapevtski sistem: »Kibernetiski terapevt je vedno praktik, teoretik in raziskovalec. Da bi bil terapevt učinkovit, mora biti sposoben konstruirati modele, jih zapakirati kot intervencije in razločiti, kaj se dogaja.«

Omenjena raznolikost, s katero strokovnjak odgovarja na raznolikost klientskega sistema (supervizanta) v interakciji psihosocialne pomoči (v interakciji supervizije), se nanaša na njegovo spособnost razliko-

vanja, ki smo jo v uvodu prispevka opredelili kot temelj vsakega posameznikovega opazovanja, opisovanja, interpretiranja, razumevanja, ravnanja. Razvijanje novih razlik je učenje. Učimo se osebnega jezika razumevanja našega klienta, supervizanta, učimo se razumeti njegovo razumevanje. Rezultat omenjenega procesa učenja so neizogibne razlike v našem lastnem razumevanju, pa tudi v razumevanju našega sogovornika. Razvijajoče se razlike lahko v precejšnji meri strokovno naravnavamo v smeri dogovorjenega zelenega razpleta problema. Natančna smer, obseg, razvidnost, posledice, detajli itn. sproženih sprememb pa ostajajo tisti vidik netrivialnosti človeka in življenja, ki ga ob sicer nujni trivializaciji puščamo odprtega in nedotaknjene, pripravljeni zgolj za novo in nepričakovano.

Kibernetiko spremembe in stabilnosti v različnih psihosocialnih interakcijah razumem kot *ples* človekovih trivialnih prizadevanj, da bi si pojasnil netrivialno, v nerazdružljivem paru z njegovo prepustnostjo, da del svojih življenjsko pomembnih prizadevanj pušča odprt za neulovljivo, neznano, nerazlikovano, netrivialno. Opisana dvojna naravnost poveže njene udeležence na način, ki daje bolj ustaljenim, k dogovoru usmerjenim odnosom pridih eksperimentalnega, novo porajajočega, zelo ustvarjalnega vzdušja onstran običajne človeške (samo)naravnosti.

Opombi

¹ Zaradi enostavnejšega zapisa sem za samostalnike, kot so svetovalec in svetovalka, terapevt in terapevtka, strokovnjak in strokovnjakinja, socialni delavec in delavka, klient in klientka, uporabila moški spol.

² Bateson (1980: 108-111) pojasnjuje, da zanj beseda *dražljaj* označuje člana razreda informacije, ki vstopa skozi čutilo.

Literatura

- R. ASHBY (1961), *An Introduction to Cybernetics*. London: Chapman and Hall Ltd.
- G. BARNES (1994), *Justice, Love and Wisdom*. Zagreb: Medicinska naklada.
- G. BATESON (1990), *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine Books.
- M. BROOKS (1996). Zbližanje in ujemanje. Kranj: Ganeš.
- G. ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, B. STRITIŠ, L. ŠUGMAN BOHINC (1998), *Evalvacija socialnega dela na centrih za socialno delo: Poročilo o raziskavi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- G. ČAČINOVIČ VOGRINČIČ, L. ŠUGMAN BOHINC (1999), *Učinkovitost razgovora v socialnem delu z družino (v interakciji psihosocialne pomoči): Poročilo o raziskavi*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- P. LÜSSI (1990). Sistemski nauk o socialnem delu. *Socialno delo* 29, 1-3: 81-94.
- B. P. KEENEY (1985), *Aesthetics of Change*. New York, London: The Guilford Press.
- H. R. MATURANA (1987), Everything is said by an observer. V: W. I. THOMPSON (ur.), *Gaia – A Way of Knowing (Political Implications of the New Biology)*. Lindisfarne Press (65-82).
- H. R. MATURANA, F. J. VARELA (1988), *The Tree of Knowledge. The Biological Roots of Human Understanding*. Boston, London: New Science Library, Shamballa Publications, Inc.
- P. PAPP (1983), *The Process of Change*. New York, London: The Guilford Press.
- G. PASK (1992), *Interactions of Actors Theory*. Amsterdam: Universiteit Amsterdam.
- D. SALEEBEY (1992), *The strenght perspective in social work practice*. New York, London: Longman.
- S. DE SHAZER (1991), *Putting Difference to Work*. New York, London: W. W. Norton & Company.

- M. SNOJ (1997), *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- G. SPENCER-BROWN (1971), *Laws of Form*. London: George Allen and Unwin.
- L. ŠUGMAN BOHINC (1996), *Razgovor o razgovoru: Od spoznavanja spoznavanja k razumevanju razumevanja v jeziku kibernetike drugega reda*. Ljubljana: Filozofska fakulteta (magistrsko delo).
- (1998), Epistemologija socialnega dela II. *Socialno delo* 37, 6: 417-440.
- H. VON FOERSTER (1984), Disorder/order: Discovery or invention? V: P. LIVINGSTON (ur.), *Disorder and Order*. Saratoga: Anma Libri (177-189).
- (1991), Through the eyes of the other. V: F. STEINER (ur.), *Research and Reflexivity*. London: Sage Publications (63-75).
- (1992), Lethology, a theory of learning and knowing, vis-à-vis undeterminables, undecidables, unknowables. V: K. HOOPER WOOLSEY (ur.), *Full Spectrum Learning*. Cupertino: Apple Multimedia Lab (88-109).
- P. WATZLAWICK, J. H. WEAKLAND, R. FISCH (1974), *Change: Principles of Problem Formation and Problem Resolution*. New York, London: W. W. Norton and Co.
- L. WITTGENSTEIN (1976), *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.